

TARİH YAZICILIĞI VE ÖTEKİ KAVRAMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

İlhan Tekeli

I. Giriş

Günümüzün dünyasında, bir yandan küreselleşme söylemi sürerken, öte yandan, özellikle içinde yaşadığımız bölgede, mikro milliyetçilik akımlarının anakronik bir yükselişini izliyoruz. Bu akımlar da tüm milliyetçilik akımları gibi kendi ideolojilerine desteği tarihte bulmaya çalışıyorlar. Bunun için tarih yazıcılığı kimi zaman bilinçli, kimi zaman bilinçsiz olarak, üstünlük iddialarını temellendirecek, çatışmalara meşruiyet kazandıracak "ötekiler" yaratmaya katkıda bulunuyor. Eğer tarih yazıcıları gerginliklerin artmasına katkıda bulunmak istemiyor, tersine barışın yaygınlaşmasına yardımcı olmak istiyorsa, "öteki" kavramının işlevleri ve nasıl yaratıldığı üzerinde düşünmelidirler.

"Biz" ve onun karşısında "öteki"nin yaratılması bir toplumsal süreçtir. Bir grup önyargısı geliştirme sorunuyla karşı karşıya bulunuyoruz. Grup önyargısı bir grubun üyelerinin bir başka grup ve üyeleri hakkındaki ortak önyargılarıdır diye tanımlanabilir. Genellikle de olumsuzluk yüklüdürler. Bu önyargıların tarih yazıcılığıyla ilişkilerini kurabilmek için önce iki soruyu yanıtlamaya çalışalım. Bunlardan birincisi pragmatik bir sorudur. Bir toplum niye grup önyargıları yaratmaktadır? Bir toplumun "öteki" kavramını yaratmasının pratik yararları nelerdir? İkincisi ise teknik bir sorudur. Grup önyargısını yaratmanın farklı mekanizmaları nelerdir? Bu iki soruyu açıkça yanıtladıktan sonra barışa yardımcı olmak isteyen bir tarih yazıcısının neler yapabileceğini ele almamız kolaylaşacaktır.

II. Grup Önyargısı Neden Yaratılıyor

Bu soruya olanaklı yanıtlardan birini Nazi ırkçılığının en saldırgan döneminde, 1943 yılında yazdığı *Irk Psikolojisi* kitabında Muzaffer Şerif Başoğlu; "Emperyalizmin büyük gelişme devresinde müstevliler kendilerinden

üstün beşeri kıymetler görürler, buna dayanarak başkalarını kendi refahları uğrunda esir gibi kullanmayı en tabii bir hak telakki ederlerdi. (...)

Bugünkü cihan harbine tekaddüm eden propaganda iddialarında ve müdafaalarında da aynı korkunç fikri görüyoruz. Bu harp üstün medeniyet ve "yeni nizam" kurmak davası ile yapıyormuş." derken üstünlük iddiasında bulunarak ya da bulunmak için yaratılan öteki kavramının başkalarını denetim altına almaya, onları sömürmeye gerekçe oluşturmaya yaradığını anlatıyordu.

Denetleyenler, hâkim olanlar, ötekini yaratmayı sadece kendi denetimlerine bir meşruiyet söylemi kazandırmak için yapmıyorlar; öteki, denetimi sürdürmek için araçsal amaçlarla da yaratılıyor. Ünlü böl ve yönet formülü ötekiler yaratılarak işletiliyor.

Öteki kavramına dayanarak yaratılmış pek çok olumsuz toplumsal akım ve olgu sayılabilir; ırkçılık, soykırım, etnikmerkezcilik, seksizm, tek-kültürcülük, yabancı düşmanlığı vb. Aslında bir üstünlük iddiasıyla öteki kavramını yaratan bir toplumsal grup kendisini de bir kalıp tipe, ötekiyle belli bir ilişki biçimine ve belli bir ahlaka hapsetmiş oluyor. Hegel'in ünlü bey-köle diyalektiğindeki gibi, varlığı ve özellikleri öteki tarafından belirlenir hale geliyor. Özellikle yeni gelişen mikro milliyetçilikler varlıklarını geçmişte kaybeden taraf olmaya dayandırdıklarından yarattıkları yeni kimlikleriyle bir eşitlik talebinde bulunmuş oluyorlar, ama kendi ötekilerini yaratırken onu değiştirme olanağını da yitiriyorlar, onu belli bir biçimde korumuş oluyorlar. Yani onu değiştirecek yaratıcı bir yeni eylem geliştirmiş olmuyorlar, sadece yarattıkları ya da açığa çıkardıkları ötekiye hayır deme olanağını elde ediyorlar. Böylece yaratıcı eylemlerini kendisinden olmaya-na hayır demeye indirgemiş oluyorlar.

Burada "öteki" kavramının olumsuz toplumsal sonuçları üzerinde durmamız aslında onlardan kaçınma yollarını arayışımız dolayısıyladır. Öteki'nin olmadığı bir toplumu düşünmek zordur. Ötekinin olmadığı bir toplumda kimlikten, toplumsal gruplardan söz etmek olanaksızdır. Öteki, çatışmaya neden olduğu kadar, yaratıcılığın mekanizmalarını oluşturan özenmeye, yarışmaya, hatta olumlu işbirliğine de kaynaklık eder. "Öteki"nin olmadığı bir toplum arayışı anlamsızdır. Anlamli olan arayış, bir toplumda çatışma yaratmayan, dışlayıcı olmayan "öteki" anlayışlarının nasıl kurulacağıdır. Burada da anahtar kavram ötekileri yaratan bizlerin bir üstünlük iddiası taşımamalarıdır. Bizler ve ötekiler hiçbir biçimde üstünlük ima etmeyen farklılıklar üzerine kurulduğunda ya da içten ve dıştan sürekli olarak eleştirilerek üstünlük iddialarından arındırılarak sadece farklılıklara indirgenğinde bir sorun kalmayacaktır.

III. Bir Grup Önyargısı Olarak Öteki Nasıl Yaratılıyor

Bu önyargıların yaratılmasında genellikle bilimin kötüye kullanılmasından yararlanılmıştır. Önyargı yaratmakta kötüye kullanma bakımından başı, biyoloji, antropoloji ve tarih çekmiştir. Aslında Aydınlanma sonrasında gelişen modernite projesinin bilime yüklediği konum ve rol, bu ideolojileri geliştirmek isteyenlere bilimi kötüye kullanmaktan başka bir yol bırakmamıştır da denilebilir.

1930'lu yıllarda ırkçılığın dayanağı olarak gelişen bir sahte bilim olan "eugenics"le uğraşmak ve onunla başa çıkmak toplumbilimcilerin başlıca uğraşı haline gelmiştir. "İrk" terimi 18. yüzyılda kullanılmaya başladığında masum bir terimdi. Sadece insanların dünyada yayılımında coğrafi grupları anlatmak için kullanılıyordu. Bu amaç için uygun bir kelimeydi. Blumenbach, Herde, Buffon ve Linaeus bu amaçla kullanmışlardı. Bir kısım antropologlar iyi işlenmemiş bu kavramı alarak onun etrafında yanlış kuramlar geliştirdiler. Üstünlüklerini temellendirme arayışı içinde olan ırkçılar da antropoloji ve biyolojinin bu üstünlüğü kanıtladığını ilan ettiler. Yirminci yüzyılın toplumbilimcilerini bu sahte bilimi yalanlamak için önemli uğraşlar vermek zorunda bıraktılar. Artık biliyoruz ki dünyada insan cinsinin saf bir ırkı yoktur, bugün ırk denilenlerin hepsi önemli derecede karışmıştır ve tümü de 250000 yıl önce Afrika'nın ortasında bir yerde ortaya çıkan aynı genetik havuzdan gelmektedirler. İnsanın tek türü vardır. O da *Homo Sapiens*'dir. Farklılıklar kültürel kaynaklıdır. Ulus, din, dil ve coğrafi bakımdan farklı gruplar arasında zekâ farklılığı yoktur. Biyolojik saflığın çevreye uyumda ve hastalıklara karşı dayanıklılıkta bir zayıflet olduğu, biyolojik çeşitliliğin ise üstünlük sağladığı anlaşılmıştır. Bilimsel çalışmalar ırkçıların üstünlük savlarının dayanaklarını çürütmüşler ve bu savı ellerinden almışlardır. Günümüzde ırkçılık eski biçimiyle savunulmasa da yabancı düşmanlığı vb. biçimde varlığını yine de sürdürmeye çalışmaktadır.

Önyargı öğrenilen bir davranıştır. Ailede büyüklerin önyargıları küçüklerin önyargılarını önemli ölçüde etkiler. Araştırmalar göstermektedir ki çocuklar önyargılarının önemli bir bölümünü daha okula gelmeden aile içinde edinmektedir. Her insan belli önyargılar toplamına sahip olarak yaşamını sürdürmektedir. Grup önyargılarının gelişmesi, grup stereotiplerinin yaratılmasıyla yakından ilişkilidir. Etnik gruplara ve uluslara ilişkin yaygın stereotip kabulleri ya da genellemeleri vardır. Kendimizi zorlasak da ötekini "ötekiliği" konusundaki genellemelerden kurtulamayız. İki grup arasındaki ilişkiler de bu stereotip beklentilerine göre kuruldukları için, bu genellemeleri pekiştirmeye yardımcı olurlar. Zaman içinde bunlar içselleşerek vaziyet-

talış haline gelir. Bu vaziyetalışlar ve stereotipler diğer gruplara karşı sosyal mesafe normları haline gelirler. Artık işlevsel düzeydeki ilişkiler bunları destekleyici yönde gelişmese de dil aracılığıyla toplumda varlıklarını uzunca bir zaman sürdürürler.

"Öteki" ve ona ilişkin önyargılar zaman içinde içselleştirilerek, kısa dönemler için belli bir otonomi kazansa da, uzun dönemde gruplar arasındaki ilişkilerin yapısal özellikleri temel belirleyici olur. Eğer gruplararası ya da uluslararası ilişkiler sıfır toplamı ise, yani biri kazanırken diğeri kaybediyorsa, bu ilişkilerin yapısı değiştirilmeden yani sıfır toplamı olmayan bir oyun haline getirilmeden önyargıların değişmesi beklenemez. Ama oyunun kuralları değiştirilirse zaman içinde önyargılar da değişmeye başlar. Bunun belki de en güzel örneği Avrupa Birliği'nin kırk yıla yakın sürede bu konuda aldığı yoldur.

Öteki'nin yaratılmasına birey düzeyinde yaklaşan psikologlar, grup düzeyinde yaklaşan sosyal psikologlardan farklı açıklamalar getiriyor. Onlar bireylerin önyargılarına psikolojik sağlıkları bakımından yaklaşıyorlar. Freud'dan beri, benliğin varlığını sağlıklı biçimde sürdürebilmesi için, bir düşman yaratmaya gereksinmesinin bulunduğu, böylece kendisine olan kızgınlığını ve nefretini bu düşmanlara yönelterek, psikolojik sağlığını korumaya çalıştığı üzerinde duruluyor. Allport önyargının temelinde kendinden nefreti görüyor. Aramızdaki kendinden nefret eden bağnazlar kendi yetersizliklerini farklı olana yönelterek ondan nefret ediyorlar. Bu yetersizlikler siyasal hareketlerce kolayca yabancı düşmanlığı biçiminde kanalize edilebiliyor. Farklılıklar tehdit olarak görülüyor. Bu güçlülük ve haklılık iddialarının altında hep bir haksızlık ve eziklik bulunuyor.

IV. Tarih Yazıcısı Ne Yapabilir

Eğer tarih yazıcısı çatışmalı bir dünyanın sürüp gitmesine katkıda bulunmak istemiyorsa, tarih yazıcılığının barışın yaygınlaşmasına katkısı olması gerektiğini düşünüyorsa, yapabileceği pek çok şey olabilir. Bunlardan aklıma gelen bazılarını şöyle sıralayabilirim.

Birincisi, tarihe bir bilim olarak yaklaşmak, bilim ahlakının kuşkuculuk ilkesini ciddiye almaktır. Toplumda benimsenmiş dogmalara ve inançlara kuşkuyla bakmak, tarihi onların bakış açısına teslim olarak yazmamaktır. Tüm bu dogmalar ve inançlar, dünyadaki çatışmalara meşruiyet kazandırmak için kullanılmışlardır. Tarihçi sürekli olarak bu savların çatışmaya götürücü yönünü sorgulamalıdır. Kuşkusuz bu sanıldığı kadar kolay bir şey değildir. Eğer bu dogmalar ve inançlar toplumdaki siyasal güçten destek

alıyorlarsa, hatta toplumda büyük kesimler tarafından destekleniyorlarsa tarih yazıcısından beklenen bunları sorgulamak değil, bu hâkim inanca destek sağlamak, ona teslim olmaktır. Bilimin kuşkuculuk ilkesini tarihe taşıyan tarih yazıcısı toplumunca dışlanmak riskini alıyor demektir.

İkincisi, kendi toplumunda ya da başka toplumlarda üstünlük iddiaları etrafında oluşturulmuş bizlerin ve ötekilerin üstünlük iddialarını sorgulamak, dayanaklarını demistifiye etmektir. Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere çatışmalar farklılıklardan değil, üstünlük iddialarından kaynaklanmaktadır. İnsanlık, acılarının ve dramlarının bu aptalca üstünlük iddiaları yüzünden yaşamıştır. Üstünlük iddialarının bilimsel bir dayanağı yoktur. İdeolojik olarak kurulmaktadır. Onları demistifiye eden örnekleri ve olguları bulmakta tarihçi sıkıntı çekmeyecektir.

Üçüncü olarak, tarihçinin (empatie) kendisini onun yerine koyarak anlama yolunu benimsemesidir. Aslında olgular tarih yazıcısının kendisini koyduğu konuma göre çok farklı anlamlar kazanabilir. Karşısındakinin davranışlarını kendisini onun yerine koyarak anlamaya çalışan kimsenin belli olgular karşısındaki yargıları birdenbire değişecektir. Çatışma değirmenine su taşıyan pek çok yanlış yorumlama birden anlamını yitirecektir. Çok yakınılan, çatışmacı ötekiler yaratan resmi tarihler, empatik anlayışı olmayan tarihlerdir.

Dördüncü olarak, tarihçi, aralarında çatışmalı bir biz ve öteki konumu yaratılmış toplulukların ilişkilerinin tarihini eleştirel bir gözle yazabilir. Çünkü öteki stereotipi bu ilişkilerin belli bir gözle yorumuyla yaratılmıştır. Karşıtlığın nasıl doğduğu ve nasıl sürdürüldüğünün mekanizmalarını ortaya çıkarmak üzerinde serinkanlı olarak düşünmeyi olanaklı kılar. Çatışmanın doğuşunda ilişkilerin yapısının rolü, yani eşitsizliği, sınıf toplamlı bir oyun olup olmadığı, yanlış ve taraflı yorumlamaların etkisi analiz edilebilir, çatışmaların sürdürülmesinde her grup içinde iktidarın korunması kaygılarının ne derecede etkili olduğu sergilenebilir vb. Bu analizler karşıtlığı ve çatışmayı doğal görülmekten çıkarır, insanların gayretleriyle giderilebilecek bir hale getirir.

Beşinci olarak yapılabilecek olan, çatışan grupları üstkimliklerde bir araya getirmektir. Öteki yaratılırken üstü örtülenleri gün ışığına çıkarmaktır. Ortaya çıkartılan üstkimlikler yoluyla çatışmayı yumuşatmaya katkıda bulunmaktır. Tabii dünya vatandaşlığı gibi yeni kimlik projelerine de benzer amaçlarla katkıda bulunabilir. İnsan, yaşadığı anın ötesine geçen amaçlar koyabilen, geleceğe yönelmiş bir varlıktır. Psikolojik kapasitesi onun kendisini dünya vatandaşı olarak görmesine olanak sağlar. Böyle bir tarihçi küresel bir mentaliteye sahip olacak, etnikmerkezçiliği yadsıyacak, ırkçı önyargılardan kendisini arındıracaktır. Başkalarının da bu noktaya gelmesi-

ne katkı yapmak arayışı içinde bulunacaktır. Değişik etnikmerkezci aptallıklar karşısında vaziyet alırken farklı kültürlerin onurlu olma, saygı görme arayışlarına duyarlı olmayı becerebilecektir.

Bu bir barışçı tarih yazıcılığı arayışıdır. Denilebilir ki bu da resmi tarih gibi yanlı bir tarih yazıcılığıdır. Çünkü barıştan yanadır. Aslında bu soruyu sormaya bazı tarihçilerin hakları vardır. Bazılarının hakları yoktur. Pozitivist bir tarih yazımının olanaklı olduğuna inananlar ve kendileri böyle bir tarih yazmaya çalışanlar bu soruyu sormakta haklıdır. Ama böyle bir tarih yazımını olanaksız görenlerin, hele kendisi resmi tarih yazarların bu soruyu sormaya hakları yoktur. Onların kendi tarih yazımlarını barışçı tarih yazımına karşı savunabilmeleri için önce barışçı olmayı yadsımaları gerekecektir. Bu yadsıma içten içe gizil olarak yapılsa bile, açık olarak yapılamayacaktır. Eğer açık olarak yapılabiliyorsa orada barışçı olmaya gereksinme daha da yüksek demektir. Barışçı tarih yazımına daha da büyük görevler düşmektedir.

METİS EDEBİYAT • METİS EDEBİYAT • METİS EDEBİYAT • METİS EDEBİYAT • METİS EDEBİYAT • METİS EDEBİYAT

Ursula K.LeGuin

Tehanu

Yerdeniz IV

İngilizce'den Çeviren: Çiğdem İpek Erkal

Yerdeniz Büyücüsü, *Atuan Mezarları* ve *En Uzak Sahil*'den sonra "Yerdeniz" dünyasına 18 yıllık bir aradan sonra dördüncü bir ciltle yapılan yeni bir yolculuk... Böyle uzun bir aradan sonra yazar "Yerdeniz"e geri döndüğünde, bir çok şeyin değişmiş olduğunu görmüş. Bu kez onu bu dünyada elinden tutup dolaştıran Başbüyücü Ged değil, iki çocuk annesi, ev kadını Tenar. Gücün, büyü'nün erkeklerin elinde olduğu bir dünyada böyle bir kılavuzla nereye varılabilir? Gecikmiş, ama çok geç kalmamış bir sevgiye, ejderhalar, iktidardan vazgeçmenin gücüne...

"Yerdeniz Üçlemesi'nin son kitabı *En Uzak Sahil*, düşlemeyi bırakmadığım bir düş gibiydi. Ve düşlemekten uzun süre vazgeçmedim. *Tehanu* böyle ortaya çıktı: Ged'in kendi hayatının nasıl sona ermesi gerektiği konusunda yanıldığını ve bana *Yerdeniz*'in gerçekten son kitabında kılavuzluk edecek kişinin Tenar olduğunu keşfetmek çok hoş bir sürpriz oldu. Üçleme'ye eklediğim bu yeni sona, 'Olsun da Geç Olsun' adını da koyabilirdim."

– Ursula K. LeGuin

